

**ИНТЕРКУЛТУРНИ ДИЈАЛОЗИ
ВО КОНТЕКСТ НА
МАКЕДОНСКО-ТУРСКИТЕ
КНИЖЕВНИ ВРСКИ**

ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ ОД МЕЃУНАРОДЕН СИМПОЗИУМ

**MAKEDONYA VE TÜRK
EDEBİYATLARI İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA
KÜLTÜRLERARASI DİYALOGLAR**

ULUSLARARASI SEMPOZYUM BİLDİRİ KİTABI

**INTERCULTURAL DIALOGUES
IN THE CONTEXT OF
MACEDOANIAN-TURKISH
LITERARY CONNECTIONS**

PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL SYMPOSIUM

СКОПЈЕ / ÜSKÜP / SKOPJE 2024

Интеркултурни дијалози во контекст на македонско-турските книжевни врски
Makedonya ve Türk Edebiyatları İlişkileri Bağlamında Kültürlerarası Diyaloglar
Intercultural Dialogues in the Context of Macedonian-Turkish Literary Connections

Издавач: Институт за македонска литература – Скопје
За издавачот: проф. д-р Наташа Аврамовска

Главни уредници / Düzenleme Komitesi
проф. д-р Маја Јакимовска-Тошиќ, проф. д-р Соња Стојменска-Елзесер,
Prof. Dr. Emine İnanır

Технички уредник
м-р Билјана Јоновска-Стефковска

Меѓународна редакција / Uluslararası Hakem Kurulu
проф. д-р Маја Јакимовска-Тошиќ (РС Македонија), проф. д-р Соња Стојменска-Елзесер
(РС Македонија), проф. д-р Наташа Аврамовска (РС Македонија),
Prof. Dr. Emine İnanır (Турција), Prof. Dr. Mehmet Samsakçı (Турција)

Рецензенти / Danışma Kurulu
проф. д-р Ана Мартиноска
Prof. Dr. Türkan Olcaу

Лектор на македонските текстови
Дениз Тесторидес

Лектор на турските текстови / Türkçe Metin Editörleri
Arş. Gör. (MA) Gamze Üçer Aktuğ

Преведувач и лектор на македонските текстови на англиски јазик
Емили Сапунџија

Преведувач и лектор на турските текстови на англиски јазик / Türkçeden İngilizceye Çeviri
Авторите / Yazarlar (Authors)

Република Северна Македонија

Министерство за култура и туризам

Изданието е објавено со материјална поддршка на
Министерството за култура и туризам на Република Северна Македонија

ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ ОД МЕЃУНАРОДНИОТ СИМПОЗИУМ

**ИНТЕРКУЛТУРНИ ДИЈАЛОЗИ
ВО КОНТЕКСТ НА МАКЕДОНСКО-ТУРСКИТЕ
КНИЖЕВНИ ВРСКИ**

одржан на Истанбулскиот универзитет
(6–7 ноември 2023 година)

ULUSLARARASI SEMPOZYUM BİLDİRİ KİTABI

**MAKEDONYA VE TÜRK
EDEBİYATLARI İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA
KÜLTÜRLERARASI DİYALOGLAR**

İstanbul Üniversitesi
(6–7 Kasım 2023)

PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL SYMPOSIUM

**INTERCULTURAL DIALOGUES
IN THE CONTEXT OF MACEDONIAN-TURKISH
LITERARY CONNECTIONS**

held at Istanbul University
(6th–7th November 2023)

УРЕДНИЦИ

проф. д-р МАЈА ЈАКИМОВСКА-ТОШИЌ,
проф. д-р СОЊА СТОЈМЕНСКА-ЕЛЗЕСЕР
и проф. д-р ЕМИНЕ ИНАНИР

ИНСТИТУТ ЗА МАКЕДОНСКА ЛИТЕРАТУРА – СКОПЈЕ
2024

Организациски одбор / Düzenleme komitesi:

проф. д-р Маја Јакимовска–Тошиќ
проф. д-р Соња Стојменска–Елзесер
проф. д-р Наташа Аврамовска
Prof. Dr. Emine İnanır
Prof. Dr. Mehmet Samsakçı

Секретари / Sekretarya

м-р Билјана Јоновска Стефковска
м-р Марина Цветаноска
PhD Cemile Odunkıran
Arş. Gör. (M.A) Gamze Üçer Aktuğ
Arş. Gör. (M.A) Abdullah Çağan Er

CIP – Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје

82.091(497.7+560)(062)

930.85(497.7+560)(062)

ИНТЕРКУЛТУРНИ дијалози во контекст на македонско-турските
книжевни врски (2023 ; Истанбул)

Интеркултурни дијалози во контекст на македонско-турските книжевни
врски: зборник на трудови од меѓународен симпозиум / [главни уредници Маја
Јакимовска-Тошиќ, Соња Стојменска-Елзесер, Emine İnanır; преведувач и лектор
на македонските текстови на англиски јазик Емили Сапунџија] = Makedonya ve
Türk Edebiyatları İlişkileri Bağlamında Kültürlerarası Diyaloglar: uluslararası sempozyum
bildiri kitabı = Intercultural dialogues in the context of macedonian-turkish literary
connections: proceedings of the international symposium. – Скопје: Институт за
македонска литература, 2024. – 390 стр.; 25 см

Фусноти кон текстот. – Библиографија кон трудовите

ISBN 978-608-4744-42-9

а) Културна историја – Македонија – Турција – Собири; б) Книжевни врски –
Критики и толкувања – Македонија – Турција – Собири

COBISS.MK-ID 64620549

СОДРЖИНА İÇİNDEKİLER CONTENTS

ПРЕДГОВОР / ÖNSÖZ / PREFACE	9 / 13 / 17
--	-------------

ПОЗДРАВНИ ОБРАЌАЊА / AÇILIŞ KONUŞMALARI / GREETING MESSAGES

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Başkanı Prof. Dr. Emine İnanır'ın Açılış Konuşması	21
Welcome Speech by the Head of the Department of Slavic Languages and Literature at the Faculty of Literature, Istanbul University, Prof. Dr. Emine İnanır, PhD.	22
Поздравно обраќање на проф. д-р Маја Јакимовска-Тошиќ, раководител на проектот <i>Интеркултурни дијалози во контекст на македонско-турските книжевни врски</i>	23
Welcome Speech of Prof. Dr. Maja Jakimovska-Toshikj, PhD Coordinator of the Project <i>Intercultural Dialogues in the Context of Macedonian-Turkish Literary Connections</i>	25
Поздравно обраќање на проф. д-р Наташа Аврамовска, директорка на Институтот за македонска литература	27
Welcome Speech by Prof. Dr. Natasha Avramovska, PhD Director of the Institute of Macedonian Literature.	29
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Sevtap Kadioğlu'nun Açılış Konuşması	31
Welcome Speech by the Dean of the Faculty of Literature Istanbul University, Prof. Dr. Sevtap Kadioğlu, PhD.	33

ПРИЛОЗИ / BİLDİRİLER / CONTRIBUTIONS

Илија Велев / Ilija Veleв

ОРИЕНТАЛНОТО ТУРСКО РАКОПИСНО НАСЛЕДСТВО ВО НАЦИОНАЛНАТА И УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“ ВО СКОПЈЕ (МАКЕДОНСКО-ТУРСКИ ИНТЕРКУЛТУРЕН ДИЈАЛОГ КАКО ТРАДИЦИЈА И СОВРЕМЕНОСТ)	35
ORIENTAL TURKISH MANUSCRIPT HERITAGE IN THE NATIONAL AND UNIVERSITY LIBRARY “ST. CLEMENT OF OHRID” IN SKOPJE (MACEDONIAN-TURKISH INTERCULTURAL DIALOGUE AS TRADITION AND MODERNITY)	55

Маја Јакимовска-Тошиќ / Maja Jakimovska-Toshikj

ОРИЕНТАЛНИТЕ МОТИВСКИ СЛОЕВИ И НИВНА ПРЕОБРАЗБА ВО МАКЕДОНСКАТА СРЕДНОВЕКОВНА ПРОЗА	69
ORIENTAL MOTIF LAYERS AND THEIR TRANSFORMATION IN MACEDONIAN MEDIEVAL PROSE	87

Şirin Tufan / Şirin Tufan

MAKEDONYA VE TÜRK EDEBİYATLARI İLİŞKİLERİ KAVRAMININ KÜLTÜR KURAMI ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ	103
REVISITING THE CONCEPT OF “MACEDONIAN AND TURKISH LITERATURES RELATIONS” WITHIN THE SCOPE OF CULTURAL THEORY	113

Emine İnanır, Lidija Tanturovska, Zoya Shengyuder

COFFEE – A COMMON LINK IN MACEDONIAN-TURKISH DIALOGUES	123
--	-----

Mumin Aliov / Mumin Aliov

YAHYA KEMAL’İN KAYBOLAN ŞEHİR ŞİİRİ VE BLAŽE KONESKI’NİN SKOPJE ŞİİRİ ÜZERİNE MUKAYESELİ BİR İNCELEME	139
COMPARATIVE ANALYSIS OF YAHYA KEMAL’S „KAYBOLAN ŞEHİR” AND BLAŽE KONESKI’S „SKOPJE” POEMS	149

Соња Стојменска-Елзесер / Sonja Stojmenska-Elzeser

ПРИЕМОТ НА ПОЕЗИЈАТА НА ТУРСКИОТ ПОЕТ ФАЗИЛ ХИСНИ ДАГЛАРЌА ВО МАКЕДОНСКАТА КУЛТУРНА СРЕДИНА	159
RECEPTION OF TURKISH POET’S FAZIL HÜSNÜ DAĞLARCA POETRY IN MACEDONIAN CULTURAL ENVIRONMENT	171

Наташа Аврамовска / Natasha Avramovska

НА КРСТОПАТ: РОМАНОТ „ВЕЖБИ ЗА ИБН ПАЈКО“ ОД ОЛИВЕРА НИКОЛОВА	183
AT A CROSSROADS: OLIVERA NIKOLOVSKA'S NOVEL "VARIATIONS FOR IBN PAJKO"	199

Özlem Kurt / Ozlem Kurt

KÜLTÜREL KESİŞMELER: VENKO ANDONOVSKI'NİN "PAPOKOT NA SVETOT" ADLI ROMANINDA TÜRKİZMALAR.	215
CULTURAL INTERSECTIONS: TURKISM IN VENKO ANDONOVSKY'S NOVEL "PAPOKOT NA SVETOT".	231

Јасмина Мојсиева-Гушева / Jasmına Mojsieva-Gusheva

ПОСТМОДЕРНИСТИЧКИ ПОЛОВ ИДЕНТИТЕТ ВО РАМКИТЕ НА ТУРСКОТО И МАКЕДОНСКОТО ОПШТЕСТВО (врз примери од романите „Ноќта на зелената самовила“ од Ајфер Тунч и „Пеперутка“ од Сашо Тасевски).	245
POSTMODERNIST GENDER IDENTITY IN TURKISH AND MACEDONIAN SOCIETIES (with examples from the novels „The Night of the Green Fairy“ by Ayfer Tunç and „Butterfly“ by Saso Tasevski)	257

Cemile Odunkıran / Cemile Odunkıran

SAFİYE EROL'UN KURMACA METİNLERİNDE HÂFIZA MEKÂN OLARAK RUMELİ	267
RUMELIA AS A REALMS OF MEMORY IN SAFİYE EROL'S FICTIONAL TEXTS	283

Марина Цветаноска / Marina Cvetanoska

ПУБЛИКАЦИИ НА МАКЕДОНСКИТЕ УЧЕБНИКАРИ ВО ЦАРИГРАДСКИТЕ ГЛАСНИЦИ ВО XIX ВЕК	301
PUBLICATIONS OF MACEDONIAN TEXTBOOK WRITERS IN MAGAZINES IN XIX CENTURY CONSTANTINOPLE	313

Fatih Odunkıran / Fatih Odunkıran

MAKEDONYA'NIN ŞÂİR ÇOCUKLARI: MEVLEVİLER.	325
CHILDREN OF MACEDONIA: MEVLEVI POETS	349

Билјана Јоновска Стефковска / Biljana Jonovska Stefkovska

БАЛКАНСКИ КУЛТУРНИ ПРОНИКНУВАЊА НИЗ ПРИЗМАТА НА РОМАНОТ „БАЈАЗИТ И ОЛИВЕРА“ ОД ДРАГИ МИХАЈЛОВСКИ	373
BALKAN CULTURAL PERMEATION THROUGH THE PRISM OF DRAGI MIHAJLOVSKI'S NOVEL „BAYEZID AND OLIVERA“	381

проф. д-р Илија Велев

Институт за македонска литература
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
ilijavelev@yahoo.com

ОРИЕНТАЛНОТО ТУРСКО РАКОПИСНО НАСЛЕДСТВО ВО НАЦИОНАЛНАТА И УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“ ВО СКОПЈЕ

(МАКЕДОНСКО-ТУРСКИ ИНТЕРКУЛТУРЕН ДИЈАЛОГ
КАКО ТРАДИЦИЈА И СОВРЕМЕНОСТ)

Апстракт: Предмет на истражувањето е зачуваното ориентално ракописно наследство на персиски, арапски и на османлискотурски јазик во Македонија, како културолошки извор и сведоштво за проследување на македонско-турскиот интеркултурен дијалог: како традиција и како современост. Тоа претставува дел од ориенталната духовна, културна и книжевна традиција во Македонија, која ја одразувала македонско-турската интерконфесионална и интеркултурална коегзистенција во периодот од крајот на XIV и сè до првата деценија на XX век. Ориенталното ракописно писмено наследство зачувано во Македонија е датирано во периодите меѓу XII и XIX век, а било пишувано или препишувано од страна на автори и писари (хатати) со потекло од поголемиот дел на исламскиот свет: Египет, Сирија, Турција, Саудиска Арабија; но и од балканските земји Босна и Херцеговина, Србија, Црна Гора, Бугарија и Грција. Дел од ракописите биле пишувани и во Македонија, во градовите Кратово, Радовиш, Штип, Скопје, Тетово, Гостивар, Дебар, Битола, Охрид итн. Во нашите истражувања посебен интерес е посветен на ориенталните ракописи кои сега се чуваат во Националната и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“ во Скопје. Во моментот во „Збирката ориенталистика“ при наведената институција постојат три фондови со: околу 2600 арапски ракописи, повеќе од 1100 османлискотурски ракописи и околу 120 персиски ракописи.

Клучни зборови: ориентално ракописно наследство од Македонија, македонско-турски интеркултурен дијалог, книжевни жанрови, исламски библиотеки, писатели и дела.

Македонскиот етногеографски простор е дел од Балканот и пошироко од Југоисточна Европа, каде што низ историските искуства со векови земјите и народите живееле со последиците на глобалните културноисториски процеси. Овие простори имале заедничка историска и културолошка судбина да се наоѓаат во составите на повеќе големи империи: Античкомакедонската, Римската, Византиската или Османлискотурската. Но истовремено тие ги трпеле и последиците од повремениот постоење на привремените средновековни балкански владетелства, кога соседните земји и народи меѓусебно се завојувале едни со други. Ваквиот феномен ја позиционирал Македонија взаемно да ги доживува интеркултурните односи и комуникации во интегриран систем на цивилизациско опстојување во глобалниот свет. Следствено, низ цивилизациските епохи историските и културолошките процеси што се одвивале во етногеографскиот простор на Македонија имале активни меѓусебно повратни врски и влијанија преку хеленистичките, класичномакедонските, римските, византиските, османлискотурските и со општословенските глобални воспоставени традиции. Како што се прифаќале, или како што се приспособувале општите повеќеслојни културни творечки влијанија, така и македонските посебности партиципирале во глобалните културноисториски процеси со сопствените духовни и творечки потенцијали – изворно напојувани од народните обичаи на живеење и на доживување (Velev, 2021: 7-10).

Во надградуваниот глобален систем на духовно и културноисториско живеење и доживување дополнително почнал да се напластува и цивилизацискиот супстрат од меѓусебното македонско-османлискотурско коегзистирање при владеењето на Османлиската Империја со просторот на Македонија во периодот меѓу крајот на XIV и почетокот на XX век. Развојот на процесите предизвикале поттикнување на двонасочна интерактивна трансмисија и рецепција на духовната, филозофската, научната и на книжевнотворечката смисла за сфаќањата на предизвиците во времињата. Но, сведоци сме дека неправилното толкување на контекстот за проникнувањата меѓу интеркултурните процеси на глобализацијата и на националните културноисториски традиции, повремено дури и во нашава современост сè уште ја осиромашува претставата за вековниот континуитет на македонското и на турското цивилизациско, духовно и културно надраснување од традицијата до современоста.

Ваквата наша констатација ја поткрепуваме со толкувањето на Османлиската Империја како глобална општоцивилизациска појава, која почнала да се надоградува врз историските и културолошките урнатини на згаснатиот

византиски свет на Балканот и пошироко во Југоисточна Европа. Османската глобална цивилизациска виталност луцидно се потврдува од страна на турскиот историчар Ерхан Афјонџу во книгата *Сенишџетџи на Османлиџи*, каде што се заклучува дека – иако повеќе од еден век Османлиската Империја веќе е повлечена од историската сцена, сепак сè уште постојат трагите од нејзината духовна и културна традиција (Afyoncu, 2005; Афјонџу, 2015). Ваквата констатација е императивна за нашата современост, зашто во периодот на нејзиното историско траење Османлиската Империја прераснала во четврта глобална цивилизација и култура во Европа, веднаш по хеленистичката, римската и византиската. Таа ја предизвикала идната глобализација во историјата на човештвото во поствизантискиот период заедно со проникнувањето на новата средноевропска и медитеранска духовна и културна традиција од втората половина на XV век наваму. Всушност, појавата на османската цивилизација и култура дестилирала нови протекувања на глобалните вредности во поновиот свет на различностите и на сличностите.

Пред политичкото и културолошкото анимирање на османлиската државност како посебна империја, во средновековна Турција на Селџуците преовладувала персиската и арапската културна, јазична и писмена традиција. Но токму во ерата на Османлиите постепено почнале да се потиснуваат доминациите на персискиот и на арапскиот јазик и писмо во науката и во литературата, а се официјализирал османскотурскиот јазик за службен и се користел уште на самиот почеток од османлиската колективна консолидација. Меѓутоа, поради одржувањето на ориенталните (исламски) духовни и културноисториски импресии и поистоветувања, сепак подолг период во османската традиција продолжиле да се негуваат присуствата на персискиот и на арапскиот јазик и писма. Опстојувањето на персискиот јазик и писмо во османскотурската традиција се објаснува поради развојот на повеќето дисциплини од науката: астрономијата, математиката, географијата, историјата, астрологијата, медицината, филозофијата, граматиката, лексикографијата и сл., а посебно преку нив се освојувале класичните вредности на персиската прозна литература и поезија. Од друга страна, пак, за арапскиот јазик и писмо било карактеристично што се преточиле од јазик на поезијата – во јазик и писмо на исламското Откровение и молитвословие. Впрочем, светата книга на исламот *Кураноџи* или *Кораноџи* (نَارْقَلَا) била пишувана единствено на арапски јазик и писмо. Во тој контекст ќе напоменеме дека за најстар зачуван арапски препис на *Кураноџи* се смета фрагментот со два пергаментни листа кои се чуваат во библиотеката на Универзитетот во Бирмингем (Велика Британија), при што и е познат како *Бирмингемски ракоџис*. Неговиот текст е пишуван со

пораната форма на хиџази (хеџази) арапско писмо, а според анализата на пергаментот датира од периодот меѓу 568 и 645 година.¹ Во ориенталистиката е познат и вториот постар зачуван пергаментен фрагмент со седум страници од арапската содржина на *Кураноџи*, кој се чува во Пруската државна библиотека во Берлин (Германија) – а датира од периодот меѓу 606 и 652 година. Но арапскиот јазик не бил само олицетворение на исламската духовност и цивилизација, туку токму и поради арапските преводи се зачувале од заборавот поголемиот дел од античките дела (Kavcic, 2007).² Притоа тој постигнал суверена компетенција да ја изразува научната терминологија и да ги пренесува философските идеи и концепти. Поради арапскиот превод на математичкиот трактат донесен во Багдад од еден индиски патник, целиот исламски свет ги усвоил броевите кои во современа Европа се нарекуваат арапски – за да се разликуваат од покомплицираните римски броеви.

Најстариот евидентиран Бирмингемски препис на Куранот,
кој датира меѓу 568 и 645 година.

¹ Во исламското верување се смета дека протографот на пишаната форма на *Кураноџи* настанал околу 650 година, односно во периодот на калифот Отман (Осман, Усман) кој бил третиот по редослед верски водач по Мухамед. Следствено и Бирмингемскиот ракописен фрагмент се поврзува со еден од првичните преписи на светата содржина од *Кураноџи*.

² Богатата преведувачка дејност од класичнохеленски на арапски јазик и писмо почнала во периодот на Омајадскиот Калифат (نُوَيْمٌ) меѓу 661 и 750 година, а кулминирала при владеењето на династијата Абасиди во Багдадскиот Калифат.

Основите на ориенталната духовност, цивилизација и култура, како државнотворен фундамент на Османлиската Империја и на Османлиите, универзално биле приопштувани на персиски, арапски и на османскотурски јазик. Следствено во османлиската книжевна и писмена традиција се евидентираат зачувани ракописни книги пишувани на трите јазици. Токму и зачуваното ориентално ракописно писмено наследство потврдува дека: поистоветувајќи се со исламската религија, цивилизација и култура, Османлиската Империја ги апсорбирала во себе уште искуствата од персиските и од арапските научни, културни, книжевни, јазични и писмени традиции – но истовремено и надградувајќи ги со османскотурскиот творечки и јазичен потенцијал. Но сепак, арапскиот јазик и писмо имале извесна доминантна религиозна и културолошка позиција. Од тие причини и ракописните книги на османскотурски јазик се пишувале со арапско писмо, а таквата книжевна и писмена традиција продолжила и подоцна во печатените турски книги – кога конечно во 1928 година во турската писменост арапското писмо било заменето со латиницата, која ортографски се приспособила на фонетскиот систем во турскиот јазик. Треба да го напоменеме и тоа дека во зачуваните пишувани дела на османлискотурските писатели, автори и скриптори се среќаваат примеси од персиски и арапски зборови, поради што понекогаш османлискотурскиот јазик за обичните читатели бил помалку разбирлив. Од тие причини во поновите периоди во Турција се вршело поедноставување на јазичното изразување, при што и прилично се намалил зборовниот фонд при пишувањето на научните и на книжевнотворечките дела. Токму во обемот и во изворната конкретност на зборовниот капацитет треба да се бара разликата на османлискотурскиот од поновиот и современ турски јазик, кои во историскоразвојниот контекст не претставуваат два различни дисперзирани јазика.

Завојувањето на македонскиот простор од страна на Османлиската Империја кон крајот на XIV и во почетокот на XV век, го најавило наредното петвековно настапување на ориенталната духовна и културна традиција во Македонија. Уште од почетокот на XV век во Македонија се поттикнуле нови *демографски промени* предизвикани од забрзаниот процес на колонизација и миграција. Своевременно настапувањето на турското владеење таму го истакнал како актуелен и процесот на *исламизација*, кој во континуитет траел сè до повлекувањето на Турција од македонските простори во почетокот на XX век. Уште од почетокот на XV век во Македонија заживеало воспоставувањето на интеркултурниот баланс меѓу различните по етнос населенија, а почнала да се урамнотежува и верската коегзистенција меѓу традиционалното христијанство и исламот.

Брзиот пробив на исламската цивилизација и култура придонел на просторот на Македонија да се отвораат верски и просветни институции, како џамии, текиња, мектеби, медреси и сл. преку кои се развивала ориенталната исламска култура, книжина и писменост. Таму почнал да се развива и исламскиот образовен систем, преку кој се ширеле и се афирмирале исламските науки и исламската култура. Се појавила потребата да се изучуваат арапскиот, османскотурскиот и персискиот јазик, на кои се пишуваале, се преведуваале и се препишувале разнородни по жанр и форма ориентални ракописни книги (Димитровски, 1998: 67). Во верските и во образовните институции почнале да се формираат и библиотеки, при што е познато дека токму и во Македонија се организирале првите исламски библиотеки на Балканот: околу 1430 година во Битола и во 1445 во Скопје. Скопската библиотека била во составот на Исак-беговата медреса, која важела за една од попрестижните медреси во тогашна Румелија (Kaleši, 1961: 279-282). Особено во Скопје станала позната библиотеката на краишкиот војвода Иса-бег, која уште при формирањето во 1468/1469 година поседувала преку 330 подврзани ракописни книги (Елезовић, 1926: 404-417 /8-21/; Kavčić 2009: 185-186).

Ракописните книжевни фондови на првоформираните ориентални библиотеки во Македонија се пополнувале со книги носени од културните центри на исламскиот свет, какви што биле Багдад, Каиро и подоцна Истанбул. Откако кон крајот на XV и во XVI век поинтензивно почнал да се развива исламскиот образовен и духовен систем со ширењето на исламските науки и исламската култура во Македонија, оттогаш почнале да се создаваат услови и за пишувачка, преведувачка и за препишувачка ракописна дејност во македонската средина. Токму и зачуваниот огромен фонд со ориентално ракописно книжевно и писмено наследство во Македонија претставува податлив извор за проследување на македонско-турскиот интеркултурен дијалог: како *ītradiција* и како *современосī*.

Ориенталното ракописно писмено наследство зачувано во Македонија е датирано во периодите меѓу XII и XIX век. Според воведните авторски наведувања во самите дела, или според колофоните со записите на препишувачите, зачуваните ориентални ракописи биле пишувани или препишувани од страна на автори и писари (хатати) со потекло од поголемиот дел на исламскиот свет: Египет, Сирија, Турција, Саудиска Арабија; но и од балканските земји Босна и Херцеговина, Србија, Црна Гора, Бугарија и Грција. Ракописите како дел од зачуваното ориентално книжевно наследство било пишувано и во Македонија, во градовите Кратово, Радовиш, Штип, Скопје, Тетово, Гостивар, Дебар, Битола,

Охрид итн. Ориенталните ракописи донесени или пишувани во Македонија се пишувани на арапски, персиски и на османскотурски јазик.

Во петвековниот период на османлиското владеење во Македонија ориенталните ракописи биле грижливо чувани како своевидни исламски религиозни реликвии, но и преку официјални судски завештанија. За жал, поголемиот дел од ориенталниот ракописен книжевен фонд со потекло од Македонија не се зачувал, зашто поради недоволната грижа биле изложени на пропаѓање, опожарување, уништување и на разнесување. Но и оној дел што останал зачуван сведочи за богатата ориентална духовна и културна традиција во Македонија, а тие претставуваат и дел од македонското културно и писмено наследство. Ваквиот третман на ориенталното ракописно наследство придонел уште при создавањето на современата македонска држава во 1944 година тоа да добие место меѓу приоритетите за негово собирање и заштита. Првичните организирани собирања на ориенталното ракописно наследство во Македонија почнало во 1948 година од страна на Институтот за национална историја во Скопје, а од 1951 година главната улога ја презел Државниот архив на Македонија. Во таа државна институција се осмислиле и методите за собирачката дејност во прилог на заштитата и афирмацијата на ориенталното ракописно наследство, а во неа се воспоставила и основната археографска методологија за каталогизирање, опишување и пошироко истражување. Истовремено собирањето на ориенталните ракописи било спроведувано и од историските архиви во Охрид и во Штип, како и во Народниот музеј во Битола. Сè до 1969 година во Архивот на Македонија биле собрани преку 3000 ориентални ракописи како целосни кодекси и како фрагменти, кога неговиот ракописен фонд бил пренесен на грижа и на чување во Националната и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“ во Скопје. Уште претходно во 1966 година оваа национална библиотечна институција почна да оформува збирка на ориенталното писмено наследство, а притоа продолжи со натамошното згрижување на ориенталните ракописи кои се набавувале од разни верски и државни институции и од приватни лица, врз основа на добиена согласност како подарок, или преку откуп (Димитровски, 1998: 68-70; Кавчиќ, 2020: 8-9). Собирачката активност во таа институција трае и до денес преку теренски истражувања, каде што организирано функционира „Збирката ориенталистика“ во која во моментот стручно е ангажирана м-р Маријана Кавчиќ, специјалист по арабистика и ориенталистика. Според евиденцијата на Димитар Димитровски на крајот од XX век, во НУБ „Св. Климент Охридски“ се поседувал фонд со 4500 ориентални ракописи и фрагменти. Во истиот период ориентално

ракописно наследство се чуваше и во други македонски институции, како што се: Подрачниот архив во Охрид (околу 300); Заводот за заштита на спомениците на културата, природните реткости и музеј во Битола; Библиотеката „Иса-бег“ при медресата во Кондово кај Скопје (330); и во други исламски институции во Македонија. Тогаш се претпоставуваше дека во Македонија има зачувано богат фонд од околу 6000 ориентални ракописи, кое претставува дел од македонското културно и писмено наследство заштитено со закон (Димитровски, 1998: 70).

Македонското ориентално ракописно наследство кое се чува во НУБ „Св. Климент Охридски“ во Скопје целосно е пишувано на ориентална или на европска хартија. Ракописите се кодекси или фрагменти со религиозна (исламска), научна, философска, лексикографска, прозно-литературна и со поетска содржина. Тие се пишувани со калиграфско ракописно писмо *Scriptio continua* (врзана форма) од десно на лево, со персиско и арапско консонантско писмо и на персиски, арапски и на османлискотурски јазик. Меѓу зачуваните ракописи има автографи од авторите на делата, чии идентификации самите автори ги наведуваат во воведните делови од односното дело. Постојат и препишувани ракописни книги, чии скриптори т.н. хатати (писари, краснописци) се наведуваат во записи калофони, при што од нив се дознава дека и самите автори вршеле преписи на своите дела – но преовладуваат преписите од рацете на бројните писари чие занимање им било единствено да препишуваат ориентални ракописни книги. Преку содржините на колофоните се откриваат и сопствениците на ракописите. Печатените ориентални книги се појавиле многу подоцна, дури во почетокот на XVIII век. Имено, во 1719 година Ибрахим Мутеферика добил дозвола да основа печатница за географски карти, а за прва отворена печатница во Турција се смета онаа во која почнал да печати книги султанскиот писар Мехмед Саид-ефенди во 1727 година (Афјонџу, 2015: 178).

Според евиденцијата на вишиот библиотекар Маријана Кавчиќ, во моментот во „Збирката ориенталистика“ при НУБ „Св. Климент Охридски“ во Скопје постојат три фондови со: околу 2600 арапски ракописи, повеќе од 1100 османлискотурски ракописи и околу 120 персиски ракописи.

Ориенталната збирка на арапски ракописи е најобемна, а ваквата состојба се објаснува поради тоа што подолг период во Османлиската Империја арапскиот јазик бил супериорен во исламската религија, цивилизација, наука, култура и творештво. Голем дел од ориенталниот ракописен фонд содржи преписи на книжевно-прозни и поетски дела, меѓу кои се среќаваат и книжевните творби од најистакнатите претставници на класичната арапска и персиска поезија:

Сади (Sa'di), Хафиз (Hafiz), Фаридудин Атар (Fariduddin Attar), Руми (Rumi) и др. Дури и првите познати поети во османлискиот период од Битола (Македонија) Хавери (Haveri), Катиб Хасан (Katib Hasan) и Ајани (Ayani) пишувале на арапски јазик и писмо, од причина што им било тешко да составуваат стихови и да се изразуваат поетски на османлискотурскиот јазик. Исто така во истата ориентална збирка се евидентираат и други три ракописи пишувани на арапски јазик и писмо за кои се смета дека нивните автори потекнуваат од Македонија: Мухамед Вахдати ибн Мухамед ал-Ускуби и Шејх Синани Мустафа ибн Махмуд ал-Ускуби (Muhammad Wahdati ibn Muhammad al-Uskubi and Shayn Sinani Mustafa ibn Mahmud al-Uskubi) од Скопје, како и Абдурахман ибн Хасан ибн Абдурахман ал-Дабрави (Abdurrahman ibn Hasan ibn Abdurrahman al-Dabrawi) од Дебар (Kavcic, 2007). Приоритетот на арапскиот јазик во писменоста од османлискиот период се потврдува и во тамошното ориентално ракописно наследство, а кое било пишувано од автори со потекло од Босна: Хасан Кафија Прушчак (Hasan Kafija Prušćak), Мухамед Мусиќ Аламек (Muhamed Musić Alamek), Мустафа Ејубовиќ – Шејх Јуџо (Mustafa Ejubović – Šejh Jujo), Ахмет Хатем Бјелопољак (Ahmet Hatem Bjelopoljač) и други (Nametak, 1986: 21). Како што споменавме и погоре, во даровниот акт на Иса-бег ратификуван во Скопје во 1469 година тој му приложил на неговото верско училиште и повеќе од 330 томови со преписи од најпознатите исламски научници и книжевни автори. Во претходните истражувања беше идентификуван само еден зачуван ракопис од неговиот библиотечен фонд во ориенталната збирка при НУБ „Св. Климент Охридски“ во Скопје: 12-тиот том од Разискиот коментар на *Кураноџ*, односно Тефисорот на Рази (Димитровски, 1998: 68).³ Во поново време меѓу арапскиот сигнатурен фонд во наведената библиотечна институција се евидентираа и два ракописа со запишан натпис дека тие биле „дадени од Иса бег, син на Исхак бег“. Првиот е „Глоси за коментарот на компендиумот за принципите на исламското право“ од Сајфудин Ахмад ал-Абхари (Sayfuddin Ahmad al-Abhari), а вториот е коментар на познатата песна *Ал-Шатибија* (*Al Shatibiyya*) од Абу Мухамед Касим ибн Фирух ал-Шатиби (Abu Muhammad Qasim ibn Firruh al-Shatibi) за седумте канонски правила при читањето на *Кураноџ* (Kavcic 2007). Покрај арапските ракописи со прозни и поетски книжевни дела, во овој ракописен фонд има сигнатурни единици со содржини од исламската теологија, исламското право и исламската

³ Насловот на ова дело е познато како *Mafatih al ghayb* (Клучевиие на нејпознатијо), или *Al-Tafsir al-Kabir* (Големоџ коментијар) – а целосното име на авторот е Fahrudin Abu Abdullah Muhammad ibn Omar ibn al-Husain ibn al-Hatib al-Razi.

традиција, како и дела од различни научни области: астрономијата, филологијата, филозофијата, математиката, географијата, историографијата и сл. Во овие зачувани ракописи дошле до полн израз престижните карактеристики на исламската арапска калиграфија, илуминација (орнаментика) и подверзијата на кориците. Зачуваните арапски ракописи кои се чуваат во НУБ „Св. Климент Охридски“ во Скопје претставуваат изворно сведоштво за влијанието на арапско-исламската интеракција во повеќеслојната духовна, културна, книжевна и писмена традиција во Македонија во поствизантскиот период сè до почетокот на XX век. За жал, сè уште оваа македонска арапска ракописна збирка не е каталогизирана или опишана во посебно издание, а единствените пошироки сознанија за неа можат да се стекнат од објавениот труд на Маријана Кавчиќ (Kavcic, 2007).

Ориенталната збирка на персиски јазик е најмалата по сигнатурни единици во НУБ „Св. Климент Охридски“ во Скопје, но која е и целосно каталогизирана и археографски опишана од м-р Маријана Кавчиќ (Кавчиќ, 2020). Во изданието се каталогизирани 118 персиски ракописи со 152 наслови, зашто еден дел од ракописите претставуваат зборници од избор на повеќе наслови. Впечатливо е тоа што во два ракописа постојат и по еден арапски состав (Каталог бр. 89-1 и бр. 100-1), а во друг ракопис вториот состав е на османлискотурски јазик (Каталог бр. 103-2). Меѓу зачуваните персиски ракописи се среќава разновидна жанровска структура: Куран, хадис, догматики, молитвословија, исламско право (фикх), етика, суфизам (анегдоти, легенди, биографии, бекташизам, хуруфизам, сафавизам), филологија (Граматика на персиски јазик), лексикографија (арапско-персиски речник, персиско-турски речник), прозоодија, реторика, астрономија, астрологија, литература (Адаб и дидактичка книжевност, енигми, прирачници за кореспонденција /епистолар/), поезија и поговорки-толкувања.⁴ Особено се впечатливи ракописите со дела од персиската прозно-поетска книжевност, а што се застапени и со дидактички дела: Гулистан (Gulistân), Бахаристан (Bahâristân), Бустан (Bustân), Панднама (Pandnâma), Дивани (Dîwân-i), Газалијат (Ghazaliyyât), Насихат ал-мулук (Nasîhat al-mulûk = *Огледало на кралевиие*) и Сират ал-мулук (Sîrat al-mulûk), како и бројни творби од богатата класична персиска поезија. *Gulistân* претставува прозно дело проследено со стихови, кое произнесува морално-дидактички пораки и поученија. *Bahâristân* е поетско-прозно дело со поведно-поучителен карактер во осум поглавја (rawḍa), напишано по примерот

⁴ Преглед на жанровската застапеност на ориенталните персиски ракописи е предаден преку содржинскиот регистар во Каталогот на персиски ракописи во НУБ „Св. Климент Охридски“ во Скопје (Кавчиќ, 2020: 189-191).

на *Gulistân* на Сади. *Bustân* е поетско дело со мистично-дидактичко воспевање. *Pandnâma* е исто така поетско дело во кое стиховите воспеваат морално-дидактички содржини. Со називот *Dîwân-i* се именуваат поетски збирки на персиските поети Хафиз, Сади, Амир Хусро, Атар, Џами, Хусрев, Камал Хуцанди, Ктиби, Салман Савази, Кабули, Сухејли, Насирудин Туси, Масуди Сад Салман, Сејфи, Мирза Мухамед Али (со псевдоним Саиб) и др. Во преписите тие се среќаваат поединечно како авторски збирки, во вид на авторски поетски избори, но и неколку авторски збирки се подврзувале во заеднички кодекс на една книга. Постојат и преписи со коментари кон поетското творештво на определени поети и стихозбирки. Меѓу ракописите од ориенталната персиска збирка се зачувани и преписи на жанровски специјализирани подвидови на поетски дела: збирка со љубовна поезија *Ghazaliyyât* од авторот Firishta (НУБ MSP II 16); поемата *Книџа на обезглавениот човек*, односно *Bîsar nâma*, која според преданието ја изрецитирал обезглавениот Атар (НУБ ОМСП II 54/1); мистичната поема *Tuḥfat al-'ushshâq* од *al-Khalilî al-Mawlawî* (НУБ MSP II 17); религиозно-суфиска поема *Tuḥfat al-aḥrâr* на Џами (НУБ MSP II 22); филозофско-суфиска поема *Mathnawî-i ma'navî: al-jild al-awwal* (*Месневија*) на Џелалудин Руми во 6 книги (НУБ ОМСП II 94); трактати за енигми во стихови и др. Не помалку вниманието го привлекуваат и трактатите од областа на прозодијата и метриката: *al-Risâla fi l-'arûḍ* (НУБ MSP I 15/2); турскиот прозодиски состав *Baḥr al-ma'ârif* напишан за Мустафа – синот на султан Сулејман, со дополнувања од арапската, персиската и османлискотурската поезија (НУБ ОМСП II 92/2); како и на реториката *Risâla dar 'ilm al-bayân* (НУБ MSP II 46); или поемата за реторичките фигури *Mumtâz al-badâ'iyi'* од 180 стихови (НУБ MSP II 23/8). Во нашиот краток преглед на ориенталните персиски ракописи го задржуваме вниманието и на зачуваните лексикографски преписи: арапско-персиски речник во стихови *Niṣâb al-ṣibyân* од 1242 година (НУБ ОМСП II 59); персиско-турски речник *Lughat-i fârsi – turkî* од 1521 година НУБ MSP II 44); персиско-турски речник со кратка граматика на персискиот јазик *Shâmil al-ligha* од 1540/1541 година (НУБ MSP I 14); два посебни персиско-турски речника во стихови *Tuḥfa-i Shâhidî* од 1550/1551 година (НУБ ОМСП II 68 и ОМСП II 72); како и персиско-турски речник *Lughat-i Ni'mat Allâh* од 1562 година (НУБ MSP II 41). Ќе го споменеме уште учебникот за персиска граматика на османлискотурски јазик *Ta'lim al-fârsi*, за кој се смета дека бил препишан во 1860 година од печатена книга (НУБ MSP II 30). Други специфични филолошки ориентални ракописи претставуваат: персиските објаснувања на арапски и на пахлеви зборови *Lughat-i 'arabî – fârsi* (НУБ ОМСП II 80); збирката со писма на Џами со примери за убаво

(калиграфско) пишување *Munsha'ât-i Jâmî* од 1492 година (НУБ ОМСП II 83/3); како и вежбанката за персиски јазик, со напореден превод на османскотурски јазик *Tamrînât* (НУБ ОМСП II 85). Во истиот контекст ќе ги споменеме уште и интерлинеарниот превод на персиски јазик на *Кураноѝ al-Qur'ân* (НУБ ОМСП III 8); но и збирката со персиски поговорки подредени азбучно и објаснети на османлискотурски јазик *Nawâdir al-amthâl* (НУБ MSP III 7).

Најголемиот дел од зачуваното ориентално османлискоѝтурско ракоѝисно наследство денес се чува во „Збирката ориенталистика“ при НУБ „Св. Климент Охридски“ во Скопје – а е присутно и пошироко при другите верски, научни, архивски и културни институции во Македонија. Првичните општи културноисториски и археографски информации за османлискотурските ракописи ги објави поранешниот библиотекарски соработник во ориенталната збирка Димитар Димитровски (Димитровски, 1980: 142-147). Единствено османлискотурскиот дел од зачуваното ориентално ракописно наследство во Македонија доби поцелосен археографски опис преку истражувањата на турските ориенталисти Јашар Ајдемир (Yaşar Aydemir) и Абдулкадир Хајбер (Abdülkadir Hayber), кој беше објавен и во посебна книга (Aydemir, & Hayber, 2007). Всушност во објавениот *Каталоѝ* археографски се претставени 1231 ориентален ракопис, од кои повеќе од 1100 се чуваат во НУБ „Св. Климент Охридски“, а другите се наоѓаат во библиотечните трезори на други културни и верски институции од Македонија. Овој ориентален ракописен фонд содржи исламско-теолошки, шеријатско-правни и други пишувани текстови од фундаменталните исламски науки – како и дела речиси од сите области на науките кои биле предмет на изучување во османлискиот период на просторот на Македонија: астрономијата, географијата, историјата, филозофијата (суфизми), етиката, епистографијата, лексикографијата, лингвистиката и др. Особено се впечатливи ракописите со пишувани прозно-книжевни и поетски дела од најпознатите за тоа време персиски и турски писатели и поети, меѓу кои има книжевни дела и од автори кои потекнуваат од Македонија.

За оваа пригода ние ќе се задржиме прегледно само на неколку повпечатливи ориентални османлискотурски ракописи, кои главно одразуваат повпечатливи прозно книжевни и поетски содржини.

На самиот почеток ќе го споменеме романот *Hamza Name* или *Hamza-i Basafa* (НУБ MST II 403) во кој се опишува животот и авантурите на јунакот Хамза (братучед на божјиот пратеник Мухамед), кој во ориенталната збирка при НУБ „Св. Климент Охридски“ во Скопје е застапен со 23 томови и 3 ракописи без ознака на том (Димитровски, 1980: 146). Ќе напоменеме дека комплетниот

состав на ова книжевно дело има 72 тома (иако во некои од ориенталните каталожи погрешно се наведува дека романот бил напишан во 24, односно во 40 тома (Blochet, 1932-1933: 148; Götz, 1968: Teil 2, 368). Датумите кога биле препишувани зачуваните томови кои се чуваат во Скопје е различен – последниот бил препишан во 1772 година, а повеќето се препишале во периодот меѓу 1805 и 1843 година од извесен Mula Selim. Како сопственик на сите зачувани томови се наведува Salih Efendi.

Натаму ќе го споменеме и преписот на Романот за Ебу Муслим – *Kissa-i Ebî Müslim*, генералот од Хорасан, кој им помогнал на Абасидите во 1258 година да дојдат на власт, за што бил и убиен од калифот ал-Мансур во 1263 година. Ракописот го препишал Али Јазици ел-Ханиви во 1718 година, а во определен период бил во сопственост на Сејид Сулејман Рашид и на Хади Исмаил (НУБ ОМСТ III 70).

Во нашиот преглед ќе го споменеме и ракописот со биографиите на турските поети *Tezkiretü'ş-Şu'arâ* од Kinalizâde Hasan Çelebi. Се претпоставува дека делото било довршено во 1585/1586 година, а овој зачуван ракопис го препишал Хафиз Мустафа (Hafiz Mustafa) во 1791 година (НУБ MST II 501). Во содржината на 316 листови се застапени податоци за преку 600 поети, поделени во три групи: поети – султани, поети од владетелските семејства и поети од граѓанските класи.

Меѓу зачуваните османлискотурски ориентални ракописи посебно внимание заслужува *Анџиологијата на џурската џоезија* од Kinâli: Zade Hasan Çelebi – *Tezkiret eş-şuara*. Зачуваниот препис бил извршен од погоре наведениот хатат/писар Hafiz Mustafa во истата 1791 година (НУБ MST II 501).

Постои и препис на Збирка со три дела на класичниот поет Јусуф Наби – *Külliyât-i Nâbî*: *Диван* на турски јазик, *Диван* на персиски јазик и поетската дидактичка месневија *Книџа совети* или *Хајрије*, а ракописот на 244 листови бил пишан во 1706 година (НУБ MST II 515).

Исто така се зачувани и преписи на две поеми *Месневија*. Првата е *Mevlûdü'n-Nebî* пишувана во чест на раѓањето на пророкот Мухамед во 1409/1410 година, а во препис од 1889/1890 година (НУБ ОМСТ I 67). Втората е *Şâh u Gedâ*, односно *Кралој и џиџачој* на авторот Yahyâ Bey (од албанското семејство Дукаѓини) – јаничар во османлиската војска на султанот Сулејман Величествениот (1520-1566). Преписот на втората *Месневија* бил извршен во 1582 година (НУБ MST II 258).

Во истата ориентална ракописна збирка се зачувани и преписи од поетски *Дивани*: *Külliyât-i Dîwân-i Şabit* што се однесува на поетското творештво на славниот сабит од Ужице, кој се датира од крајот на XVII и XVIII век (НУБ О

II 1731); како и Dîwân-i Şakir со поетското творештво на Seyyid Muḥammed, познат како Шакир-ага /Şakir Aga/ – веројатно од Ќустендил (НУБ MST II 250).

Секако дека постојат и дела пишувани од автори со македонско потекло, а меѓу нив е малку познатиот писател Meḥmed Hulusi el-Cilveti-Istrumçevi со неговото дело Şarh Nizb-ul-A'zam – кое го напишал во 1763 година (НУБ MST II 1).

Сметаме дека би било впечатливо за оваа пригода да го споменеме и ракописот со преписот на енциклопедиското дело *Книџа на знаењето*, кое го составил İbrâhim Hakkı Erzurumî во 1756 година. Преписот го извршил Мухамед ибн Дервиш ибн Јусуф во 1778 година, додека сè уште бил жив самиот автор Ерзуруми. На л. 129б-130а е илустрирана и картата на светот (НУБ ОМСТ III 97).

Меѓу османскотурските ориентални ракописи во НУБ „Св. Климент Охридски“ во Скопје се зачувани 20-ина лични записи (тасми'а), кои за жал досега не се проучени и од чии содржини се очекува да се откријат значајни изворни податоци од османлискиот период во Македонија (Димитровски, 1980: 147).

Сите зачувани ориентални ракописи на османлискотурски јазик калиграфски се пишувани главно со арапските писма несхи и несталик, а поретко се среќаваат и писмата талик, дивани, хиџази, куфско и сл. Заедно со останатиот дел од ориенталното ракописно наследство пишувано уште на персиски и на арапски јазик, тие ги одразуваат високите достигнувања на исламските калиграфи, илуминатори и подврзувачи на ракописни книги. Истовремено претставуваат изворно сведоштво за ориенталното културноисториско влијание во Македонија од периодот на османлиското владеење, што претставува важен зачуван потенцијал од македонското духовно и културно наследство. Како такво, тоа е и законски заштитено, конзервирано и реставрирано, и за него се води грижа за научна и културна презентација и афирмација.

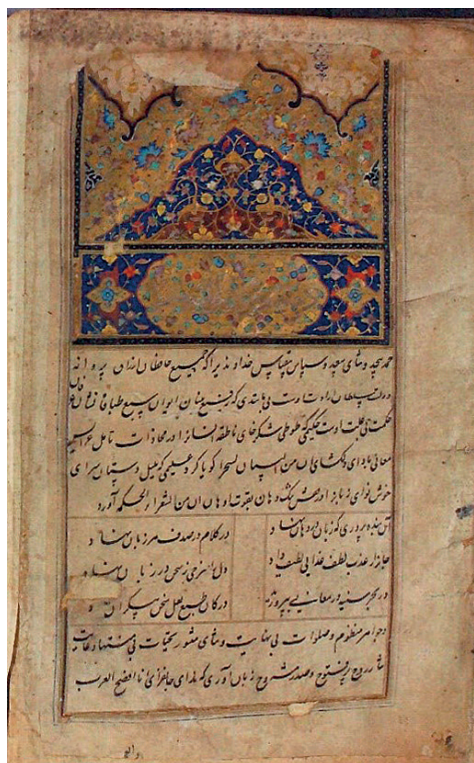
Ваквиот фонд со потекло од периодот меѓу XV и XIX век претставува податлив извор за воспоставениот македонско-турски интеркултурен дијалог во традицијата и во современоста. Секако дека тоа има и повеќеслојна современа интеракција, која постојано и практично се потврдува – каков што беше примерот со изложба од збирката на османскотурските ракописи, која беше организирана во Македонскиот културно-информативен центар во Истанбул во месец мај во 2022 година (Каталог на изложба 2022).

ЛИТЕРАТУРА

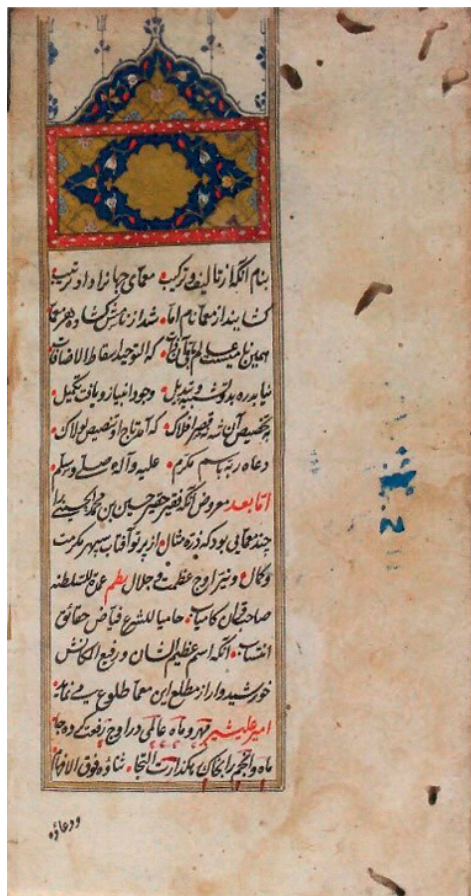
- Афјонцу, Е. 2015. *Сенишџитџи на Османлиџитџи*. Превод Нејат Селман. Скопје: Бата Пресс.
- Димитровски, Д. 1998. Ориенталните ракописи во Македонија (потекло, состојба, карактеристики), – Во: Зборник *Ракописното наследство на Македонија*, Скопје: Фондација за култура на Македонија, 67-72.
- Димитровски, Д. 1980. Турските ракописи во Народната и универзитетска библиотека „Климент Охридски“ – Скопје (општ преглед), – Во: *Библиоџекарска искра*, год. XI, бр. 24, Скопје, 142-147.
- Елезовић, Г. 1926. Турски споменици у Скопљу. Во: *Гласник скопског научног друштва*, књига I/1925, свеска 1-2, Скопље, 397-474 (1-122).
- Кавчиќ, М. 2020. *Каталог на персиски ракописи*. НУБ „Св. Климент Охридски“. Скопје. Каталог на изложба. 2022. *Од збирката на османско-турски ракописи*. Автор и уредник Маријана Кавчиќ. Културно-информативен центар на Македонија. Истанбул.
- Nametak, F. 1986. Dragocjena građa – Skopski rukopisi bosansko-hercegovačke književne tradicije na orijentalnim jezicima. *Odjek*, XXXIX, No 1. Sarajevo.
- Afyoncu, E. 2005. *Osmanli'nin hayaleti*. Istanbul: Yeditepe.
- Aydemir, Y. & Hayber, A. 2007. *Makedonya kütüphaneleri Türkçe yazma eserler kataloğu*. Tika, Ankara.
- Bloch, E. 1932-1933. *Bibliothèque Nationale. Catalogue des manuscrits turcs*. Tom I. Paris.
- Götz, M. 1968. *Türkische Handschriften*. Wiesbaden.
- Kavcic, M. 2007. Arabic Manuscripts in Macedonia. Admin1 – March 6, <http://micnews.com.mk/node/8073>.
- Kavčić, M. 2009. Arabic Manuscripts of the National and University Library “St. Kliment Ohridski”, Skopje, Republic of Macedonia, In – Stefanie Brinkmann and Beate Wiesmüller. *From Codicology to Technology: Islamic Manuscripts and their Place in Scholarship*. Berlin, 175-195.
- Velev, I. 2021. *Makedonija i Crna Gora. Kulturnoistorijski i književnostvaralački kontekst*. Podgorica – Skopje: Matica crnogorska i Makedonska akademija nauka i umjetnosti.

ПРИЛОЗИ:

1. ОРТИЕНТАЛНО ПЕРИСИСКО РАКОПИСНО НАСЛЕДСТВО

Збирка со стихови на
персискиот поет Хафиз,
препис на Сајидим Катиб
во 1522/1523 година
(сигн. НУБ MSP II 33)

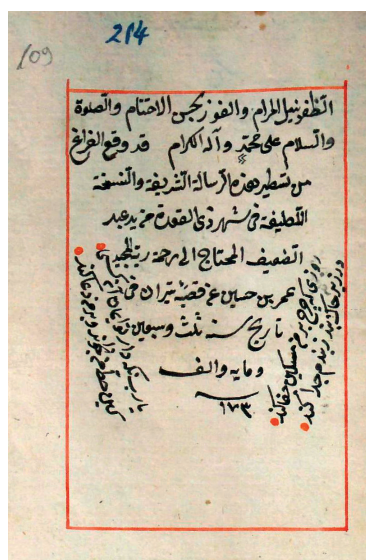

Книжевни снигми, посветени
на Мир Али Шир (1441-1501),
писател и везир на султанот Хусеин
Мирза Беикара (1469-1506).
Препис на Фајди во 1590/1591 година
(НУБ MSP I 13)

Поетски дела
на персискиот поет Сади,
препис од 1556 година
(НУБ MSP II 6).

Философско-суфиска поема
на Џелалудин Руми,
поделена во 6 книги,
препис од Абд Алах
(НУБ MSP II 38).

Колофон – запис од препишувачот
Умар б. Хусаин во 1760 година
на поетско-процното дело
Бахаристан, со 8 поглавја.
(НУБ MSA I 10)

2. ОРИЕНТАЛНО ОСМАНСКОТУРСКО РАКОПИСНО НАСЛЕДСТВО

Tezkiretü's-Su'arâ (ترکذت عار عشلا)

Kınalızâde Hasan Çelebi (y. 1013/1604)

Препишувач Хафиз Мустафа во 1206/1791.

Биографија на преку 600 турски поети,

пишувано до 1585/1586 година.

(Изложба Истанбул 2022 г., Каталог бр. 5)

Mevlûdü'n-Nebî (دولوم نبلا)

Süleyman Çelebi (y. 830/1422)

Препишано во 1307/1889-1890.

Поетска Месневија во чест на

Раѓањето на пророкот Мухамед,

пишувана во 1409/1410 година.

(Изложба Истанбул 2022 г., Каталог бр. 6)

Şâh u Gedâ (دشادگش) Yâhyâ Bey,
познат и како Taşlıcalı Yâhyâ (y. 990/1582)
Поема Месневија *Кралои и иййачои*
од Јахја-бег (Дукагин),
со описи на Истанбул во XVI век
– напишана во 1572/1573 година.
(Изложба Истанбул 2022 г., Каталог бр. 7)

Külliyyât-ı Nâbî (تکلیفاتی نابی)

Yûsuf Nâbî (y. 1124/1712)

Напишано во 1118/1706

Збирка од три дела на класичниот поет Наби:

Диван на турски јазик, Диван на персиски

јазик и Насихатнаме (Книга совети),

долга дидактичка месневија позната

и како *Хајрије*, што поетот ја напишал

за својот син Ебул Хајр.

(Изложба Истанбул 2022 г., Каталог бр. 8)

Kıssa-i Ebî Müslim (قصص يبا مسلم)

Препишувач Али Јазици ел-Ханиви во 1130/1718.

Романот за Ебу Муслим, прославениот генерал од Хорасан кој им помогнал на Абасидите (750-1258) да дојдат на власт и бил убиен од страна на калифот ал-Мансур во 755 година.

(Изложба Истанбул 2022 г., Каталог бр. 9)

Mârifetnâme (مدان تفرعم)

İbrâhim Hakki Erzurumî (y. 1194/1780)

Илустрација на мапијата на светот

Препишувач Мухамед ибн Дервиш ибн Јусуф во 1192/1778.

Книга на знаењето, енциклопедиско дело што Ерзуруми го довршил во 1170/1756.

(Изложба Истанбул 2022 г., Каталог бр. 1)

ORIENTAL TURKISH MANUSCRIPT HERITAGE AT THE "ST. CLEMENT OF OHRID" NATIONAL AND UNIVERSITY LIBRARY IN SKOPJE

(MACEDONIAN-TURKISH INTERCULTURAL DIALOGUE
AS TRADITION AND MODERNITY)

Abstract: The subject of this research is the preserved oriental manuscript heritage in Persian, Arabic and Ottoman Turkish languages in Macedonia, as a cultural source and testimony to examine the Macedonian-Turkish intercultural dialogue: as tradition and as modernity. This is part of the oriental spiritual, cultural and literary tradition in Macedonia, which expressed the Macedonian-Turkish interconfessional and intercultural coexistence in the period between late XIV century to 1910s. The oriental manuscript heritage preserved in Macedonia dates from the period between XII and XIX centuries; it was written or copied by authors and scribes (hatats) who came mostly from the Islamic world: Egypt, Syria, Turkey, Saudi Arabia as well as from the Balkan countries of Bosnia and Herzegovina, Serbia, Montenegro, Bulgaria and Greece. Some of the manuscripts were also written in Macedonia, in the towns of Kratovo, Radovish, Shtip, Skopje, Tetovo, Gostivar, Debar, Bitola, Ohrid, etc. Our research was particularly focused on the oriental manuscripts that are currently kept at the St. Clement of Ohrid National and University Library in Skopje. Currently, the Oriental Collection in this institution includes three funds, with around 2600 Arabic manuscripts, more than 1100 Ottoman Turkish and around 120 Persian manuscripts.

Key words: oriental manuscript heritage in Macedonia, Macedonian-Turkish intercultural dialogue, literary genres, Islamic libraries, writers and works.

* * *

The Macedonian ethno-geographic area is part of the Balkans, and wider terms, of South-East Europe, where historical experience through the centuries shows that the countries and the nations lived with the consequences of global cultural-historical processes. These areas had a common historical and cultural fate, to be part of various big empires: the ancient Macedonian, the Roman, the Byzantine or the Ottoman Turkish. Yet, at the same time, they also bore the consequences of intermittent existence of temporary medieval Balkan rulers, when neighbouring countries and peoples waged wars. Due to this phenomenon, Macedonia was in a position to experience intercultural relations and communications in an integrated system of civilizations that survived in global terms. Consequently, through the eras of civilizations, the historical and cultural processes in Macedonia's ethno-geographic area had active interconnected relations and influences through the Hellenistic, classical Macedonian, Roman, Byzantine, Ottoman Turkish and general Slav globally established traditions. As the common multilayered cultural and creative influences were adopted or adapted, Macedonian specificities participated in the global cultural-historical processes with their spiritual and creative potentials – they were originally based on popular customs of life and experience (VeleV, 2021: 7-10).

The upgraded global system of spiritual and cultural-historical life and experience was further enriched with the civilizational substrate of the Macedonian and Ottoman Turkish coexistence during the Ottoman Empire rule on Macedonia's territory in the period between late XIV and early XX centuries. These processes incited a two-way interactive transmission and reception of the spiritual, philosophical, scientific and literary understanding of the challenges in those times. However, we are witnesses that the incorrect interpretation of the context of permeation between intercultural processes of globalization and the national cultural-historical traditions, occasionally, even in our modern times, impoverishes the perception about the centuries-old continuity of the Macedonian and Turkish civilizational, spiritual and cultural growth from tradition to modernity.

This conclusion is supported with the view of the Ottoman Empire as a global civilizational phenomenon, which started building upon the historical and cultural ruins of the extinguished Byzantine world in the Balkans and beyond in South-East Europe. The Ottoman global civilizational vitality is lucidly confirmed by Turkish historian Erhan Afyoncu in the book *The Apparition of Ottomans*, where he concludes that even though the Ottoman Empire has been absent from the historical stage for

more than a century, there are still traces of its spiritual and cultural tradition (Afyoncu, 2005; Афjонцу, 2015). This conclusion is an imperative for our time, because during its existence the Ottoman Empire became the fourth global civilization and culture in Europe, immediately after the Hellenic, Roman and Byzantine. It caused the next globalization in human history, in the post-Byzantine period, together with the new middle European and Mediterranean spiritual and cultural tradition from the second half of XV century until now. In fact, the appearance of the Ottoman civilization and culture distilled new leaks of global values in the newer world of differences and similarities.

Before the political and cultural emergence of the Ottoman state as a separate empire, the Persian and the Arabic cultural, linguistic and written traditions dominated in medieval Turkey of the Seljuks. During the Ottoman era there was gradual suppression of the dominant Persian and Arabic languages and scripts in science and literature, while the Ottoman Turkish became the official language and was used from the very start of the Ottoman collective consolidation. However, due to the persistence of oriental (Islamic) spiritual and cultural-historical impressions and ideas, the Persian and the Arabic languages and scripts were in use for quite some time in the Ottoman tradition. The survival of the Persian language and script in the Ottoman Turkish tradition is explained with the development of the majority of scientific disciplines: astronomy, mathematics, geography, history, astrology, medicine, philosophy, grammar, lexicography, etc., and through them the classical values of Persian prose and poetry were conquered. On the other hand, the Arabic language and script transformed from language of poetry into language and script of the Islamic Revelation and prayers. The Islamic holy book, the Quran (نَارُقُونَ) was written only in the Arabic language and script. In this context, it needs to be mentioned that the oldest preserved Arabic transcript of the Quran is considered the fragment on two parchment sheets kept at the University of Birmingham library (United Kingdom), also known as the *Birmingham manuscript*. Its text is written in the earlier form of the Hejazi script, while the parchment analysis revealed that it dates between 568 and 645.¹ In Oriental science there is a second older preserved parchment fragment with seven leaves from the Arabic content of the Quran, kept at the Prussian State Library in Berlin (Germany), which dates from the period between 606 and 652. However, the Arabic language was not only

¹ In Islamic faith it is believed that the protograph of the written version of the Quran was made around the year of 650, in the period of Caliph Uthman, the third ruler after Mohammed. Consequently, the Birmingham manuscript fragment is linked to one of the first transcripts of the Quran's holy content.

personification of Islamic spirituality and civilization, but due to Arabic translations, most of the ancient works were saved from oblivion (Kavcic 2007).² At the same time, it became supremely competent to express scientific terminology and relate philosophical ideas and concepts. Due to the Arabic translation of the mathematical tractate brought to Baghdad by an Indian traveller, the entire Islamic world adopted the numerals that in modern Europe are called Arabic – to differentiate them from the more complicated Roman numerals.

The oldest recorded Birmingham transcript of the Quran,
dated between 568 and 645.

The fundamentals of oriental spirituality, civilization and culture, as the state-making foundation of the Ottoman empire and the Ottomans, were universally relayed in Persian, Arabic and Ottoman Turkish. Thus, in the Ottoman literary and written tradition there are preserved handwritten books in these three languages. The preserved oriental manuscript heritage confirms that by identifying itself with the Islamic religion, civilization and culture, the Ottoman empire absorbed within itself the experiences from Persian and Arabic scientific, cultural, literary, linguistic and written traditions – yet, at the same time, it upgraded them with the Ottoman Turkish creative and

² The copious translation work from classic Hellenic into Arabic language and script started in the period of the Umayyad Caliphate (نويونم) between 661 and 750, and it culminated during the rule of the Abbasid dynasty in the Baghdad Caliphate.

linguistic potential. However, the Arabic language and script had a certain dominant religious and cultural position. Because of these reasons the handwritten books in Ottoman Turkish were written with the Arabic script, and this literary and writing tradition continued in the printed Turkish books as well, until eventually, in 1928, the Arabic script was replaced with the Latin script, which was orthographically adapted to the phonetic system of the Turkish language. It should also be mentioned that in the preserved written works by Ottoman Turkish writers, authors and scribes there are Persian and Arabic words interspersed, because Ottoman Turkish was sometimes less comprehensible for ordinary readers. Due to this, linguistic expression was simplified in more recent times in Turkey, which also reduced the word fund in the writing of scientific and literary works. Precisely in the scope and the original concreteness of the word capacity one should look for the differences between Ottoman and contemporary Turkish languages, which in the context of historical development are not two different dispersed languages.

The war that the Ottoman empire launched on Macedonian territory in late XIV and early XV century was the precursor of the five centuries where the oriental spiritual and cultural tradition dominated in Macedonia. As early as XV century there were new *demographic changes* in Macedonia caused by the accelerated process of colonization and migration. The start of the Turkish rule there also underscored the process of *Islamization*, which continued until Turkey withdrew from the Macedonian territory in early XX century. Even at the beginning of XV century in Macedonia there were efforts to establish intercultural balance between different ethnic groups, and the religious coexistence between traditional Christianity and Islam also stroke a balance.

The rapid spread of Islamic civilization and culture on Macedonian territory led to the opening of religious and educational institutions, such as mosques, tekyes, kutabs, madrasas, etc. which developed oriental Islamic culture, literature and literacy. The Islamic educational system was also developed there, to spread and promote Islamic sciences and Islamic culture. There was a need for learning Arabic, Ottoman Turkish and Persian language, used for writing, translation and transcription of diverse genres and forms of oriental manuscripts (Dimitrovski 1998:67). The religious and educational institutions started their own libraries and it is known that the first Islamic libraries in the Balkans were organized in Macedonia: around 1430 in Bitola and in 1445 in Skopje. The Skopje library was part of the Isaac Bey madrasa, which was considered as one of the more prestigious madrasas at Rumelia at the time (Kaleši, 1961: 279-282). Particularly popular in Skopje was the library of Isa Bey, which had more than

330 bound manuscripts when it was opened in 1468/1469 (Елезовић, 1926: 404-417 /8-21/; Kavčić, 2009: 185-186).

The manuscript stocks of the first oriental libraries in Macedonia were filled with books brought from the cultural centres of the Islamic world, such as Baghdad, Cairo and later Istanbul. After the Islamic educational and spiritual system started developing more intensively in late XV and XVI centuries through the spread of Islamic sciences and Islamic culture in Macedonia, conditions were created for writing, translating and copying manuscripts in the Macedonian environment. The huge preserved stock of oriental manuscript and literary heritage in Macedonia is a good source to research the Macedonian-Turkish intercultural dialogue: as *tradition* and as *something contemporary*.

The oriental manuscript heritage preserved in Macedonia dates from the periods between XII and XIX centuries. According to the introductions by the authors of the works or the colophons with notes by the copyists, the preserved oriental manuscripts were written or copied by writers and scribes (hatats) who came from the Islamic world: Egypt, Syria, Turkey, Saudi Arabia, as well as from the Balkan countries of Bosnia and Herzegovina, Serbia, Montenegro, Bulgaria and Greece. Some manuscripts in the preserved oriental literary heritage were also written in Macedonia, in the towns of Kratovo, Radovich, Shtip, Skopje, Tetovo, Gostivar, Debar, Bitola, Ohrid, etc. The oriental manuscripts brought to or written in Macedonia are written in Arabic, Persian and Ottoman Turkish.

During the 500-year Ottoman rule in Macedonia, the oriental manuscripts were carefully treated as if Islamic religious relics, however there were also official court orders for this. Unfortunately, the majority of the oriental manuscript literary stock that originated in Macedonia was not preserved, because due to lack of care they were burned, destroyed and dispersed. Nevertheless, the part that was preserved is a testament of the rich oriental spiritual and cultural tradition in Macedonia, and it is also considered part of the Macedonian cultural and written heritage. Due to this treatment of oriental manuscript heritage, when the contemporary Macedonian state was founded in 1944, it was included on the list of priorities that should be collected and protected. Oriental manuscripts in Macedonia began to be collected in an organized fashion in 1948 by the Institute of National History in Skopje, while in 1951 this role was undertaken by the State Archive of Macedonia. This state institution devised collection methods with the aim to protect and promote oriental manuscript heritage, and it also established the fundamental archeographic methodology for cataloguing, describing and broader research. Oriental manuscripts were simultaneously collected by the historical archives in Ohrid and Shtip, as well as the National Museum in Bitola.

Until 1969 the Archive of Macedonia has collected more than 3000 oriental manuscripts, both as complete codices or as fragments, when its stock was transferred for keeping to the St. Clement of Ohrid National and University Library in Skopje. Earlier, in 1966, the national library started compiling a collection of oriental manuscripts and continued preserving the oriental manuscripts that were procured through various religious and state institutions and from private individuals, which were either gifted or purchased (Димитровски, 1998: 68-70; Кавчик, 2020: 8-9). This institution is doing collection work even today, through field research, as part of the *Oriental Collection* under the charge of Marijana Kavcic, MA, a specialist in Arabic and Oriental studies. According to Dimitar Dimitrovski's records from late XX century, NUB St. Clement of Ohrid had a stock of 4500 oriental manuscripts and fragments. In this period the oriental manuscript heritage was also stored in other Macedonian institutions, such as the regional archive in Ohrid (around 300); the Bureau for protection of cultural monuments, natural rarities and museum in Bitola; the Isa Bey library with the madrasa in Kondovo, near Skopje (330), and other Islamic institutions in Macedonia. The supposition at the time was that the stock in Macedonia was rich, with around 6000 oriental manuscripts, which are part of the Macedonian cultural and written heritage protected by law (Димитровски, 1998: 70).

The Macedonian oriental manuscript heritage kept at NUB St. Clement of Ohrid in Skopje is fully written on oriental or European paper. The manuscripts are codices or fragments with religious (Islamic), scientific, philosophical, lexicographic, prose and poetic contents. They are written with *Scriptio continue* (continuous script) calligraphy, from right to left, with Persian and Arabic consonantal writing system, in Persian, Arabic and Ottoman Turkish. The preserved manuscripts include autographs by the authors, who mention their identifications in the introductions of the works. There are also copied handwritten books and the scribes, so-called *hatats*, are mentioned in the colophons, which reveal that the authors sometimes copied their work themselves – however, the majority were copied by numerous scribes whose only job was to copy oriental handwritten books. The contents of the colophons also reveal the manuscript owners. Printed oriental books appeared much later, at the beginning of XVIII century. Namely, in 1719 Ibrahim Muteferrika was given permission to open a printing house for geography maps, while the first printing house in Turkey is considered the one where the sultan's scribe Mehmed Said-Efendi started printing books in 1727 (Afyoncu, 2015: 178).

According to the records of senior librarian Marijana Kavcic, currently the *Oriental Collection* at NUB St. Clement of Ohrid in Skopje has three funds with

around 2600 Arabic manuscripts, more than 1100 Ottoman Turkish manuscripts and around 120 Persian manuscripts.

The oriental collection of Arabic manuscripts is the most voluminous, which is explained with the fact the Arabic language in the Ottoman empire was superior in Islamic religion, civilization, science, culture and literature for a long period. The oriental manuscript stock includes copies of literary prose and poetry, such as the works of the most renowned representatives of classical Arabic and Persian poetry: Sa'di, Hafiz, Fariduddin Attar, Rumi, etc. Even the first known poets from the Ottoman period in Bitola (Macedonia) Haveri, Katib Hasan and Ayani wrote in Arabic language and script because they found it difficult to compose verses and express themselves in poetical manner in Ottoman Turkish. The same oriental collection also comprises three other manuscripts in Arabic language and script thought to be written by authors from Macedonia: Muhammad Wahdati ibn Muhammad al-Uskubi and Shayn Sinani Mustafa ibn Mahmud al-Uskubi from Skopje, as well as Abdurrahman ibn Hasan ibn Abdurrahman al-Dabrawi from Debar (Kavcic, 2007). The priority of Arabic in Ottoman period literature is confirmed in the oriental manuscript heritage there, written by authors from Bosnia: Hasan Kafija Prušćak, Muhamed Musić Alamek, Mustafa Ejubović – Šejh Jujo, Ahmet Hatem Bjelopoljak and others (Nametak, 1986: 21). As mentioned above, Isa-Bey's gift to his religious school, ratified in Skopje in 1469, included more than 330 volumes of copies of the most renowned Islamic scientists and literary writers. Previous research has identified only one preserved manuscript from his library fund in the oriental collection of NUB St. Clement of Ohrid in Skopje: the 12th volume of Razi's commentary on the Quran, i.e. Tafsir al-Razi (Димитровски, 1998: 68).³ More recently, this library's Arabic funds identified two manuscripts with the inscription that they were "gifted by Isa-bey, son of Ishak-bey". The first is *Glosses on the Commentary of the Compendium on the Principles of Islamic Law* by Sayfuddin Ahmad al-Abhari, while the second is a commentary on the popular poem *Al Shatibiyya* by Abu Muhammad Qasim ibn Firruh al-Shatibi on the seven canonic rules for reading the Quran (Kavcic, 2007). In addition to Arabic manuscripts with prose and poetry, this manuscript fund also includes items with Islamic theology, Islamic jurisprudence and Islamic tradition, as well as various scientific fields: astronomy, philology, philosophy, mathematics, geography, historiography, etc. These preserved manuscripts highlight the prestigious features of Islamic Arabic calligraphy,

³ The title of this work is known as *Mafatih al ghayb* (*Keys to the Unknown*), or *Al-Tafsir al-Kabir* (*The Large Commentary*) – while the author's full name is Fahrudin Abu Abdullah Muhammad ibn Omar ibn al-Husain ibn al-Hatib al-Razi.

illumination (ornamentation) and bookbinding. The preserved Arabic manuscripts kept at NUB St. Clement of Ohrid in Skopje are an original testimony of the impact of Arabic-Islamic interaction in the multilayered spiritual, cultural, literary and writing tradition in Macedonia in the post-Byzantine period all the way to early XX century. Unfortunately, this Macedonian Arabic manuscript collection has not been catalogued or described in a separate book and one can only get more insight from the paper published by Marijana Kavcic (Kavcic, 2007).

The Oriental collection in Persian is the smallest in terms of signature mark units at NUB St. Clement of Ohrid in Skopje, but it is fully catalogued and archeographically described by Marijana Kavcic МА (Кавчик, 2020). This publication catalogues 118 Persian manuscripts with 152 titles, because some manuscripts are collections of a selection of several titles. It is remarkable that in two manuscripts there is also one Arabic paper (Catalogue no. 89-1 and no.100-1), while in the other manuscript the second paper is in Ottoman Turkish (Catalogue no. 103-2). The preserved Persian manuscripts are in various genres: the Quran, hadiths, dogmatics, prayers, Islamic jurisprudence (Fiqh), ethics, Sufism (anecdotes, legends, biographies, Bektashism, Hurufism, Safavism), philology (Persian grammar), lexicography (Arabic-Persian dictionary, Persian-Turkish dictionary), prosody, rhetoric, astronomy, astrology, literature (Adab and didactic literature, enigmas, handbooks for correspondence/epistolary), poetry and proverbs-interpretations.⁴ Particularly remarkable are the manuscripts with Persian prose and poetry, as well as with didactic texts: *Gulistân*, *Bahâristân*, *Bustân*, *Pandnâma*, *Dîwân-i*, *Ghazaliyyât*, *Nasîhat al-mulûk* = *Kings' Mirror* and *Sîrat al-mulûk*, as well as numerous classical Persian poetry pieces. *Gulistân* is a work of prose accompanied with verses which delivers moral, didactic messages and lessons. *Bahâristân* is a work of poetry and prose, a sermon in 8 chapters (*rawḍa*), written following the example of Saadi's *Gulistân*. *Bustân* is a work of poetry with mystical-didactic poems. *Pandnâma* is also a work of poetry, where the verses have ethical and didactic content. The term *Dîwân-i* is used for poetry collections by Persian poets Hafez, Saadi, Amir Khusrau, Attar, Jami, Husrev, Kamal Khujandi, Ktibi, Salman Savaji, Qabuli, Suhayli, Nasir al-Din al-Tusi, Masud Sa'd Salman, Seyfi, Mirsa Muhammad Ali (known as Sa'ib), etc. In the copies there are collections by individual authors, poetry selections by the authors as well as several collections bound in a common codex of one book. There are also copies with comments about the poetry oeuvre of certain poets and poetry

⁴ An overview of the genres included in the oriental Persian manuscripts is given in the register in the Catalogue of Persian Manuscripts in NUB St. Clement of Ohrid in Skopje (Кавчик, 2020: 189-191).

collections. The manuscripts in the oriental Persian collection also include copies of genre-specialized subtypes of works of poetry: a collection of love poems *Ghazaliyyât* by Firishta (NUB MSP II 16); the poem *Book of the decapitated man*, i.e. *Bîsar nâma*, which according to legend was recited by the decapitated Attar (NUB OMSP II 54/1); the mystical poem *Tuhfat al-'ushshâq* by *al-Khalîlî al-Mawlawî* (NUB MSP II 17); religious-Sufi poem *Tuhfat al-aḥrâr* by Jami (NUB MSP II 22); philosophical-Sufi poem *Mathnawî-i ma'nawî: al-jild al-awwal (Masnavi)* by Jalal al-Din Rumi in 6 volumes (NUB OMSP II 94); treatises on enigmas in verses, etc. Equally interesting are the treatises in the areas of prosody and metrics: *al-Risâla fî l-'arûḍ* (NUB MSP I 15/2); the Turkish prosodic composition *Baḥr al-ma'ârif* written by Mustafa – the son of sultan Suleiman, with additions from Arabic, Persian and Ottoman Turkish poetry (NUB OMSP II 92/2); as well as the rhetoric *Risâla dar 'ilm al-bayân* (NUB MSP II 46); or the poem on rhetorical figures *Mumtâz al-badâyi'* in 180 verses (NUB MSP II 23/8). In our brief overview of oriental Persian manuscripts we also need to give our attention to the preserved lexicographic copies: the Arabic-Persian dictionary in verses *Niṣâb al-ṣibyân* from 1242 (NUB OMSP II 59); the Persian-Turkish dictionary *Lughat-i fârsi – turkî* from 1521 (NUB MSP II 44); the Persian-Turkish dictionary with short grammar of the Persian language *Shâmil al-ligha* from 1540/1541 (NUB MSP I 14); two standalone Persian-Turkish dictionaries in verses *Tuhfa-i Shâhidî* from 1550/1551 (NUB OMSP II 68 and OMSP II 72); as well as the Persian-Turkish dictionary *Lughat-i Ni'mat Allâh* from 1562 (NUB MSP II 41). We will also mention the Persian grammar textbook in Ottoman Turkish *Ta'lîm al-fârsi*, thought to be copied in 1860 from a printed book (NUB MSP II 30). Other specific philological oriental manuscripts include: Persian explanations of Arabic and Pahlavi words *Lughat-i 'arabî – fârsi* (NUB OMSP II 80); a collection of letters by Jami with examples of beautiful (calligraphy) handwriting *Munsha'ât-i Jâmî* from 1492 (NUB OMSP OMSP II 83/3); as well as the Persian language exercise book, with translation into Ottoman Turkish *Tamrînât* (NUB OMSP II 85). In the same context we will also mention the interlinear translation of the Quran in Persian *al-Qur'ân* (NUB OMSP III 8); and the collection of Persian proverbs in alphabetical order and explained in Ottoman Turkish *Nawâdir al-amthâl* (NUB MSP III 7).

The majority of the preserved oriental *Ottoman Turkish manuscript heritage* today is kept as part of the Oriental Collection at NUB St. Clement of Ohrid in Skopje, but it can also be found in other religious, scientific, archival and cultural institutions in Macedonia. The first general cultural, historical and archeographical information about the Ottoman Turkish manuscripts was published by former library

associate in the oriental collection, Dimitar Dimitrovski (Димитровски, 1980: 142-147). Only the Ottoman Turkish part of the preserved oriental manuscript heritage in Macedonia was more comprehensively described in terms of archeogeography, by the research of Turkish orientalists Yaşar Aydemir and Abdülkadir Hayber, published in a separate book (Aydemir & Hayber, 2007). The published *Catalogue*, in fact, makes an archeogeographic presentation of 1231 oriental manuscripts, more than 1100 of which are kept at NUB St. Clement of Ohrid, while the remainder can be found in library vaults in other cultural and religious institutions in Macedonia. This oriental manuscript stock includes Islamic theological, Sharia legal and other written texts from fundamental Islamic sciences, as well as works in almost all scientific fields that were researched in the Ottoman period on Macedonian territory: astronomy, geography, history, philosophy (Sufism), ethics, epistolography, lexicography, linguistics, etc. Particularly impressive are the handwritten works of prose and poetry by the most renowned Persian and Turkish writers and poets at the time, including works by authors who originated from Macedonia.

On this occasion we will give an overview of several more striking oriental Ottoman Turkish manuscripts which mainly have more memorable literary and poetic content.

At the start we shall mention the novel *Hamza Name* or *Hamza-i Basafa* (NUB MST II 403) which describes the life and the adventures of its hero, Hamza (cousin of the divine prophet Muhammad), which in the oriental collection at NUB St. Clement of Ohrid in Skopje is found in 23 tomes and 3 manuscripts that do not have the insignia of tome (Димитровски, 1980: 146). It should be mentioned that the complete work consists of 72 tomes (even though some oriental catalogues wrongly state that the novel was written in 24 or 40 tomes respectively (Blochet, 1932-1933: 148; Götz, 1968: Teil, 2, 368). The dates of copying the preserved tomes kept in Skopje are different – the last was copied in 1772, while the majority were copied in the period between 1805 and 1843 by a certain Mula Selim. The owner of all preserved tomes is Salih Efendi.

We will also mention the copy of the novel about Ebî Müslim- *Kissa-i Ebî Müslim*, a general from Khorasan, who helped the Abbasids in 1258 to come to power, which got him killed by caliph al-Mansur in 1263. The manuscript was copied by Ali Yazıcı el-Hanivi in 1718, and for a certain period was in the ownership of Seyid Suleiman Rashid and Hadji Ismail (NUB OMST III 70).

In this overview we shall also mention the manuscript with the biographies of Turkish poets Tezkiretü’ş-Şu’arâ by Kinalizâde Hasan Çelebi. The assumption is that the work was finished in 1585/1586 and this preserved manuscript was copied by Hâfiz Mustafa in 1791 (NUB MST II 501). The content on 316 sheets contains

information about more than 600 poets, divided into three groups: poets – sultans, poets from ruling families and poets from the citizen class.

Among the preserved Ottoman Turkish oriental manuscripts, particular attention should be given to the *Anthology of Turkish Poetry* by Kinâli: Zade Hasan Çelebi – Tezkiret eş-suara. The preserved copy was made by the abovementioned hatat/scribe Mustafa in the same year, 1791 (NUB MST II 501).

There is also a copy of a collection of three works by classical poet Yusuf Nabi – Külliyyât-i Nâbî: *Diwan* in Turkish, *Diwan* in Persian and the poetic didactic masnavi *Book of Advice* or *Hayriye*, while the manuscript on 244 sheets was written in 1706 (NUB MST II 515).

The copies of two poems *Masnavi* were also preserved. The first is Mevlüdü'n-Nebî, written in honour of the birth of prophet Muhammad in 1409/1410, copied in 1889/1890 (NUB OMST I 67). The second is Şâh u Gedâ, or *The King and the Reader* by Yahyâ Bey (from the Albanian Dukagjini family) – janissary in the Ottoman army of sultan Suleiman the Magnificent (1520-1566). The second *masnavi* was copied in 1582 (NUB MST II 258).

The same oriental manuscript collection also includes copies of poetic *Diwani*: Külliyyat-i Dîwân-i Şabit about the poetic works of the famous sabit from Uzice, dated at the end of XVII and XVIII centuries (NUB O II 1731); as well as Dîwân-i Şakir about the poetic works of Seyyid Muḥammed, better known as Şakir Aga – most probably from Kyustendil (NUB MST II 250).

There are, of course, works written by authors of Macedonian origin, including the little-known writer Meḥmed Hulusi el-Cilveti-Istrumçevi, with his work *Şarh Nizb-ul-A'zam* – which he wrote in 1763 (NUB MST II 1).

We believe that we should also mention the handwritten copy of the encyclopedic work *Book of Knowledge*, compiled by İbrâhim Hakkı Erzurumî in 1756. The copying was done by Muhammad ibn Dervish ibn Yusuf in 1778, while the author himself, Erzurumi, was still alive. On p. 129b-130a there is an illustration of the world map (NUB OMST III 97).

As part of the Ottoman Turkish oriental manuscripts in NUB St. Clement of Ohrid in Skopje there are around 20 personal writings (macmu'a), which, unfortunately, have not been researched so far and their content is expected to reveal significant original information from the Ottoman period in Macedonia (Димитровски, 1980: 147).

All preserved oriental manuscripts in Ottoman Turkish were calligraphically written mainly in the Arabic scripts Naskh and Nastaliq, and more rarely there are the scripts Taliq, Diwani, Hijazi, Kufic, etc. Together with the remainder of the oriental

manuscript heritage written in Persian and Arabic, they reflect the achievements of Islamic calligraphers, illuminators and binders of handwritten books. At the same time, they are original testimony about the oriental cultural and historical influence in Macedonia in the period of Ottoman rule, which is an important preserved potential from the Macedonian spiritual and cultural heritage. As such, it is protected by law, conserved and restored, and efforts are made for its scientific and cultural presentation and promotion.

This stock from the period between XV and XIX centuries is an adequate source for the established Macedonian-Turkish intercultural dialogue in tradition and in contemporary times. It certainly has a multilayered contemporary interaction, which is constantly confirmed in practice – as was the case with the exhibition of the collection of Ottoman Turkish manuscripts, organized at the Macedonian Culture and Information Centre in Istanbul in May 2022 (Exhibition catalogue 2022).

REFERENCES

- Афјонцу, Е. 2015. *Сенишиџетио на Османлиџиџе*. Превод Нејат Селман. Скопје: Бата Пресс.
- Димитровски, Д. 1998. Ориенталните ракописи во Македонија (потекло, состојба, карактеристики), – Во: Зборник *Ракописнојто наследство на Македонија*, Скопје: Фондација за култура на Македонија, 67-72.
- Димитровски, Д. 1980. Турските ракописи во Народната и универзитетска библиотека „Климент Охридски“ – Скопје (општ преглед), – Во: *Библиоџекарска искра*, год. XI, бр. 24, Скопје, 142-147.
- Елезовић, Г. 1926. Турски споменици у Скопљу. Во: *Гласник скопског научног друштва*, књига I/1925, свеска 1-2, Скопље, 397-474 (1-122).
- Кавчиќ, М. 2020. *Каталог на персиски ракописи*. НУБ „Св. Климент Охридски“. Скопје. Каталог на изложба. 2022. *Ог збиркајта на османскојтурски ракописи*. Автор и уредник Маријана Кавчиќ. Културно-информативен центар на Македонија. Истанбул.
- Nametak, F. 1986. Dragocjena građa – Skopski rukopisi bosansko-hercegovačke književne tradicije na orijentalnim jezicima. *Odjek*, XXXIX, No 1. Sarajevo.
- Afyoncu, E. 2005. *Osmanli'nin hayaleti*. Istanbul: Yeditepe.
- Aydemir, Y. & Hayber, A. 2007. *Makedonya kütüphaneleri Türkçe yazma esterler kataloğu*. Tika, Ankara.
- Bloch, E. 1932-1933. *Bibliothèque Nationale. Catalogue des manuscrits turcs*. Tom I. Paris.
- Götz, M. 1968. *Türkische Handschriften*. Wiesbaden.
- Kavcic, M. 2007. Arabic Manuscripts in Macedonia. Admin1 – March 6, <http://micnews.com.mk/node/8073>.
- Kavčić, M. 2009. Arabic Manuscripts of the National and University Library “St. Kliment Ohridski”, Skopje, Republic of Macedonia, In – Stefanie Brinkmann and Beate Wiesmüller. *From Codicology to Technology: Islamic Manuscripts and their Place in Scholarship*. Berlin, 175-195.
- Veleв, I. 2021. *Makedonija i Crna Gora. Kulturnoistorijski i književnostvaralački kontekst*. Podgorica – Skopje: Matica crnogorska i Makedonska akademija nauka i umjetnosti.

**Интеркултурни дијалози во контекст на македонско-турските
книжевни врски**

**Makedonya ve Türk Edebiyatları İlişkileri Bağlamında
Kültürlerarası Diyaloglar**

**Intercultural Dialogues in the Context of Macedonian-Turkish
Literary Connections**

Издавач

Институт за македонска литература – Скопје

Дизајн на корица

м-р Крсте Господиновски

Печатѝи

МАР-САЖ, Скопје

Тираж

200 примероци

Скопје, 2024

За изданието се плаќа данок по повластена даночна стапка.

Адреса на издавачоѝи

Институт за македонска литература, Григор Прличев бр. 5, П. факс 455
1000 Скопје, Република Северна Македонија

<http://iml.edu.mk/>